

Oppisopimuskoulutuksen avulla tuhannet vammaiset pois työelämän marginaalista

MARJA IRJALA

Maassamme käytävässä ammatillisen koulutuksen reformiin liittyvässä keskustelussa oppisopimuskoulutus ja tarve lisätä sen käyttöä ovat olleet keskeinen teema. Koulutusmenetelmä nähdään vastauksena erityisesti ilman toisen asteen koulutusta oleville nuorille sekä aikuisille uudelleen koulutautuville työnhakijoille. Vähäiselle huomiolle on jäänyt se, että oppisopimuskoulutus ja sen avulla työllistyminen avoimille työmarkkinoille voisivat lisätä myös vammaisten tai työn kannalta heihin verrattavien pitkäaikaissairaiden sekä osatyötyökykyisten henkilöiden yhdenvertaisuutta yhteiskunnassa. Oppisopimuskoulutuksen osuus ammatillisesta erityisopetuksesta oli maassamme vuonna 2015 vain vajaat kaksi prosenttia (Tilastokeskus 2017), kun se esimerkiksi Saksassa kattaa suurimman osan ammatillisesta koulutuksesta, myös erityistä tukea tarvitsevien opiskelijoiden osalta.

Oppisopimuskoulutuksessa opiskelu tapahtuu suurimmaksi osaksi työpaikalla ja työsuhteessa. Opiskelija oppii kartuttamalla osaamistaan, tuntemaan työtovereitaan, sopeutumaan työyhteisöön ja samalla kehittämään sen jäseneksi. Työnantaja saa toimintaan koulutustukea yhteiskunnalta, vammaisen tai pitkäaikaistyöttömän osalta myös muita tukimuotoja. Opiskelu tapahtuu tavoitteellisesti. Tavoitteena on työllistyminen ensisijaisesti kyseiseen työpaikkaan. Työyhteisö nimeää keskuudestaan opiskelijalle lähiesimieheksi ja tueksi kokeneen, tehtävään soveltuvan työtoverin, työpaikkakouluttajan. Yleinen malli vammaisten oppisopimuskoulutuksessa on, että opiskelija työskentelee neljänä päivänä viikosta työpaikalla. Yh-

tenä päivänä viikosta hän suorittaa teoriaopintoja ammatillisessa oppilaitoksessa tai erityisoppilaitoksessa joko erillisen, 6–8 hengen opiskelijaryhmän jäsenenä tai integroidusti oppilaitoksen muiden opiskelijoiden kanssa.

Maassamme on tuhansia työkykyisiä vammaisia tai pitkäaikaissairaita nuoria ja nuoria aikuisia, joille niin kutsuttu tuettu oppisopimuskoulutus voisi tarjota mahdollisuuden päästä pois työelämän marginaalista, esimerkiksi palkattomasta avotyöstä. Tuettu oppisopimuskoulutus on oppisopimuskoulutuksen epävirallinen sovellus, jossa koulutuksen eri vaiheissa – ennen koulutuksen aloittamista, sen aikana, päättyessä ja joissakin tapauksissa myös työllistymisen jälkeen – erityistä tukea tarvitsevaa opiskelijaa tuetaan psykososiaalisesti. Menetelmän käyttö erityisopiskelijoiden ammatillisessa koulutuksessa on ollut Suomessa vuodesta 2009 alkaen lähinnä pienimuotoista kokeilu- ja kehittämistoimintaa, jota ovat ylläpitäneet muutamat ammatilliset erityisoppilaitokset yhteistyössä sosiaalialan järjestöjen kanssa. Menetelmässä yksilöllistetään opetusjärjestelyjä, oppimääriä ja -sisältöjä opiskelijan oppimisedellytykset huomioon ottaen. Menetelmä sopii myös muille kuin vammaisten tai pitkäaikaissairaiden ryhmille, muun muassa maahanmuuttajille, joille koulutuksen teoriapainotteisuus ei sovellu esimerkiksi puutteellisen kielitaidon vuoksi. (Irjala 2017; Kallio-Koski & al. 2013.)

Esteet vammaisten rekrytoimiseksi avoimille työpaikoille ovat ennen kaikkea asenteissa, ennakkoluuloissa ja tiedon puutteissa. Merkittävä ongelma on muun muassa se yleinen käsitys, että vammaisen tai pitkäaikaissairas on aina kyseiseen työhön nähden osatyökykyinen tai vajaakuntoinen. Käsitksen paikkansa pitämättömyyden sain konkreettisesti todeta tutkimustyöni aikana niin

Teksti perustuu kirjoittajan Oulun yliopistossa 22.9.2017 tarkastetun väitöstutkimuksen ”Osallinen, syrjässä, marginaalissa, onnellinen? Tutkimus oppisopimuskoulutuksen erityisopiskelijoista Suomessa ja Saksassa” lektioon.

suomalaisilla kuin saksalaisilla työpaikoilla vieraillessani. Tapasin useita omassa työssään huippuosajia, jotka olivat tavalla tai toisella vammaisia. Vammaisuus ja siihen verrattava pitkäaikaissairaus on selkeästi erotettava osatyökykyisyyden käsitteestä. Ratkaisevia ovat kyseisen työnhakijan kyvyt, osaaminen ja kiinnostus kyseiseen työhön ja työtehtäviin.

Osaamisensa osoitettuaan yritykseen palkattu entinen oppisopimuskoulutettava ja nykyinen työntekijä ei ole työyhteisössään vammaisen vaan niin kuin kaikki muutkin. Näin ollen esimerkiksi kehitysvammaisen voi olla työkykyinen, eikä osatyökykyinen, kun hänen henkilökohtaiset ominaisuutensa ja osaamisensa vastaavat kyseisen työn vaatimuksia. (Paanetoja 2013; Sosiaali- ja terveysministeriö 2010.) Toisaalta monet työnantajat ovat todenneet, että vammaisten työntekijöiden mukanaolo työpaikoilla on parantanut työyhteisön ilmapiiriä ja opettanut kaikkia työntekijöitä sietämään entistä paremmin erilaisuutta (Varanka & Lindberg 2011).

Oulun yliopistossa vastikään tarkastetun väitöskirjani "Osallinen, syrjässä, marginaalissa, onnellinen? Tutkimus oppisopimuskoulutuksen erityisopiskelijoiden Suomessa ja Saksassa" tulokset osoittavat, että oppisopimuskoulutus on hyvä väylä vammaisille sijoittua avoimille työmarkkinoille. Haastattelin 30:tä suomalaisen ja saksalaisen oppisopimuskoulutuksen avulla ammattiin valmistunutta tai valmistumassa olevaa henkilöä. He edustivat useita eri vammais- ja pitkäaikaissairauksien ryhmiä. Kaikkien toimintakyky ja soveltuvuus oppisopimuskoulutukseen oli todennettu ennen koulutukseen hyväksymistä. Lisäksi varsinaista oppisopimuskoulutusta edeltää aina harjoittelujakso, jonka aikana opiskelijan soveltuvuus kyseiseen työhön vielä varmistetaan.

Useat haastatellut olivat eläneet ennen koulutuksen aloittamista määräraikaisen kuntoutustuen tai työkyvyttömyyseläkkeen sekä muiden yhteiskunnan tukien varassa. Heidän eläkkeensä siirrettiin lepäämään koulutuksen ajaksi. He ansaitsivat alan työehtosopimuksen mukaista palkkatuloa opiskelunsa ajan. Useimmat tutkimuksen osanottajista sekä Suomessa että Saksassa olivat sijoittuneet koulutuksen jälkeen työsuhteeseen joko kokopäivä- tai erityisesti Suomessa osa-aikatyöhön. Tuntipalkkainen osa-aikatyö osoittautui myönteiseksi vaihtoehdoksi haastattelemieni nuorten ja nuorten aikuisten kohdalla erityisesti sen jälkeen, kun useat heistä olivat aiemmin työsken-

nelleet palkattomassa, ei-työsuhteisessa avotyössä.

Muutamit erityisammattioppilaitokset ja sosiaalialan järjestöt ovat maassamme ylläpitäneet vuodesta 2009 alkaen tuettua oppisopimuskoulutusta kehittämishankkeena. Hyviä tuloksia menetelmän käytöstä on saatu muun muassa Pohjois-Pohjanmaalla lievästi kehitysvammaisten nuorten työllistämiseksi avoimille työmarkkinoille. Menetelmä edellyttää perinteiseen oppisopimuskoulutuksen malliin verrattuna ammatillisen työhönvalmentajan palkkaamista yleensä 6–8 opiskelijan ryhmälle. Kyse on tavanomaisen työssä oppimisen ja teoriaopiskelun sisältämän ammattitutkinnon suorittamisesta yrityksessä tai muun työyhteisön palveluksessa ja työsuhteessa, jossa yhteiskunnan vastaantulo työntekijän kustannuksissa on huomattava. Koulutusmalli elää jatkuvan rahoituksellisen epävarmuuden alla, toisin kuin esimerkiksi Saksassa, jossa se (*Assistierte Ausbildung*) saatiin muutaman vuoden kokeilukauden jälkeen lakisäätteiseksi vuonna 2015. Menetelmän käyttö Saksassa oli kokeilukauden aikana painottunut erityisesti vaikeasti työllistyvien nuorten ryhmiin mutta painopistettä ollaan siirtämässä nyt entistä laajemmin eri tavoin vammaisten ja pitkäaikaissairaiden nuorten ammatilliseen koulutukseen. (Lippegauß-Grünau 2014; Sozialgesetzbuch III § 130.)

Oppisopimuskoulutus jos mikä on kohtaanokoulutusta. Siinä kohtaavat nuoren tarve kouluttautua ammattiin ja työllistyä sekä toisaalta työnantajan tarve kouluttaa työyhteisöönsä uusia osaavia työntekijöitä. Yrityksessä tai muussa työyhteisössä ammattia opiskellessaan vammaisen kiinnittyy työyhteisöön ja on sen jäsen alusta alkaen. Työnantaja palkkaa työntekijän suorittamaan määrättyjä työtehtäviä ja toivoo saavansa opiskelijasta tarvitsemansa osaavan työntekijän yleensä hyvinkin yksilöityyn työtehtävään. Työllistymisen oppisopimuksen avulla on todennäköisempää kuin perinteisen ammattitutkinnon suorittaneilla. Muun muassa Satakunnan oppisopimuskoulutuksen seurannan mukaan neljän viime vuoden aikana noin 70 prosenttia oppisopimuskoulutuksesta oli saanut työsuhteelleen jatkoa valmistumisensa jälkeen (ks. Satakunnan Kansan 2017.)

Noin kolmen vuoden opiskelun jälkeen ammattiin valmistuneet suomalaiset olivat työllistyneet avoimille työmarkkinoille, useat osa-aikatyöhön ja opiskelun aikaiseen työpaikkaansa. Eläke palautui heille käyttöön mutta sen lisäksi useat heistä ansaitsivat palkkatuloja lain sallimissa puitteissa, maksavat niistä veronsa ja kerryttä-

vät ansiotulojensa mukaan parempaa vanhuuseläkettä tulevaisuutensa varalle. Osa-aikatyöstä saavat ansiotulot tiettyyn määrään asti lisätulona työkyvyttömyyseläkkeen lisäksi on yleisesti ottaen huonosti tunnettu yhdistelmä (laki 38/2009, laki 738/2009).

On huomattava, että osa-aikatyö soveltuu monille vammaisille ja osatyökykyisille. Vain muutamankin tunnin päivittäinen työssä käynti oli haastateltavilleni suuri ylpeyden aihe, antoi kokemuksen arvokkaasta elämästä ja myönteisistä tulevaisuuden näkymistä. Koska kyse on tuhansien työelämän ulkopuolella olevien vammaisten tai pitkäaikaissairaiden joukosta, menetelmän laajasta käyttöönotosta koituisi yhteiskunnalle mittavat säästöt. Maassamme arvioidaan olevan pelkästään noin 3 000 kehitysvammaista työikäistä työntöntä tai ”armopaloilla” eli 0–12 euron ahkeruusrahalla avotyössä tai työkeskuksessa työskentelevää henkilöä, jotka eri tavoin tuettuina olisivat kykeneviä avoimien työmarkkinoiden käyttöön (Kehitysvammaliitto 2017).

Yhdenvertaisuuslaki tuli maassamme voimaan toistakymmentä vuotta sitten, vuonna 2004 (laki 21/2004, laki 1325/2014). Lain toteutumisen tiukkaa seurantaa, Saksan malliin, ei meillä ainakaan julkisuudessa näy. Lisäksi Suomi ratifioi YK:n vammaisten oikeuksien yleissopimuksen keväällä 2016 (Eduskunta 2016; United Nations 2006). Sopimuksen artikla 27 sisältää selkeän sitoutumisen vammaisten yhdenvertaisiin oikeuksiin työelämässä. Ratifiointi oli pitkäaikaisen, kymmenen vuoden prosessin tulos, mutta sen velvoitteet näyttävät jääneen jo vuoden kuluttua toteutumisestaan unholaan. Konkreettiset toimenpiteet

puuttuvat. Ratifiointi edellyttää, että vammaisten yhdenvertaisia oikeuksia tarkastellaan ihmisoikeuksina. Tästä näkökulmasta asiasta ei ole käyty juurikaan julkista keskustelua. Valtionhallinnon, elinkeinoelämän, työmarkkinajärjestöjen ja oppilaitosten välisen yhteistyön tiivistämisessä olisi meillä paljon parantamisen varaa. Tällä hetkellä tuntuu, että haastetta heitellään erillisinä palloina puolelta toiselle (ks. Aamulehti 2017). Saksan taloudellinen menestys perustuu monen asiantuntijan mukaan nimenomaan edellä mainitun yhteistyön voimaan (OECD 2010).

Oppisopimuskoulutuksen soisi ulottuvan yhä useamman työkykyisen tai osatyökykyisen vammaisen tai pitkäaikaissairaahan kohdalle. Kyse on mahdollisuudesta toimia yhdenvertaisena yhteiskunnan rakentajana, osallisena työelämässä ja -yhteisöissä. Oppisopimuskoulutus ja sitä kautta työllistyminen avoimille työmarkkinoille edistävät selkeästi vammaisten arjen hyvinvoinnin kokemuksia. Vaikuttavinta oli tavata ja haastatella saksalaisten suurten auto- ja lentokonetehaiden vaikeavammaisia ”edelläkävijöitä”. He olivat ensin murtaneet työpaikan asennemuurin ja sen jälkeen saaneet työkaverieksen muita vertaisiaan.

Työ on heille tärkeä arjen jäsentäjä, mahdollistaa sekä tyydyttävän toimeentulon että tulevaisuuden myönteisen suunnittelun. Suomalaisen työmarkkinajärjestöjen ja työyhteisöjen nihkeät tai kielteiset asenteet ”erilaisia” työnhakijoita kohtaan ovatkin merkittävimpiä esteitä, joiden poistamiseksi tarvittaisiin kipeästi ennakkoluulottomia asennemuurin murtajia niin vammaisten työnhakijoiden kuin työnantajien ja -paikkojen kuin ammattijärjestöjenkin puolelle.

KIRJALLISUUS

- Aamulehti: ”Väitöstutkija ehdottaa kiintiötä erityisopiskelijoiden työllistämiseksi – ”He tekevät samoja työtehtäviä yhtä tehokkaasti kuin muutkin””. Aamulehti 14.9.2017. (luettu 19.11.2017)
- Eduskunta: Vammaisten oikeuksien yleissopimuksen ratifointi. Helsinki: Eduskunta, 2016. https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/kirjasto/aineistot/kotimainen_oikeus/LATI/Sivut/vammaisten-oikeuksien-yleissopimuksen-ratifointi.aspx (luettu 19.11.2017).
- Irjala, Marja: Osallinen, syrjässä, marginaalissa, onnellinen? Tutkimus oppisopimuskoulutuksen erityisopiskelijoista Suomessa ja Saksassa. Väitöskirja. Oulu: Oulun yliopisto, 2017.
- Kallio-Koski, Anja & Ylisirkka, Marko & Kainulainen, Suvi: Tuetun oppisopimuskoulutuksen kehittämissuunnitelma TUOPPIS. Oulu: Ammattiopisto Luovi, 2013.
- Kehitysvammaliitto: Kehitysvammaisuus/Työ. Helsinki: Kehitysvammaliitto ry, 2017. <http://www.kehitysvammaliitto.fi/kehitysvammaisuus/tyo/> (luettu 20.11.2017).
- Laki eläkkeen lepäämään jättämisestä 38/2009.
- Laki työkyvyttömyyseläkkeellä olevien työhön paluun edistämisestä 738/2009.
- Lippegaus-Grünau, Petra: Ausbildung für alle: Die Assistierte Ausbildung bietet Chancen für eine inklusive berufliche Bildung. Die Politische Meinung 59(525), 2014. http://www.kas.de/wf/doc/kas_37463-544-1-30.pdf?140520103632 (luettu 20.11.2017).
- OECD: Vocational education and training in Germany: Strengths, challenges and recommendations. Pariisi: The Organisation for Economic Co-operation and Development OECD, 2010. <https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/45938559.pdf> (luettu 19.11.2017).
- Paanetoja, Jaana: Työsuhteista työtä vai työtoimintaa? Tutkimus vajaakuntoisen tekemän työn oikeudellisesta luonteesta. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2013.
- Satakunnan Kansa: ”Työhön oppimalla työllistyy melko varmasti. Enemmistö Satakunnassa oppisopimuksella ammatin hankkivista työllistyy koulutuspaikkaansa.” Satakunnan Kansa 9.11.2017.
- Sosiaali- ja terveysministeriö: Vahva pohja osallisuudelle ja yhdenvertaisuudelle. Suomen vammaispoliittinen ohjelma VAMPO 2010-2015. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2010. <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/112497/URN%3aNBN%3afi-fe201504225692.pdf?sequence=1> (luettu 19.11.2017).
- Sozialgesetzbuch III § 130. Assistierte Ausbildung. <http://www.sozialgesetzbuch-sgb.de/sgbiii/130.html> (luettu 20.11.2017).
- Tilastokeskus: Ammatillisen koulutuksen erityisopiskelijat erityisopetuksen toteutuspaikan mukaan 2004–2015. Helsinki: Tilastokeskus/Koulutus-tilastot, 2017. http://www.stat.fi/til/erop/2016/erop_2016_2017-06-13_tau_009_fi.html (luettu 20.11.2017).
- United Nations: Convention on the rights of persons with disabilities. New York: United Nations. Division for Social Policy and Development. Disability, 2006.
- Varanka, Marjatta & Lindberg, Jukka: Yrityspäätäjien käsityksiä vammaisten henkilöiden työllistämistä. Raportti kyselytutkimuksesta 25.8.2011. Helsinki: VATES-säätiö. http://www.vates.fi/media/raportit_suunnitelmat_strategiat-ohjeet/1314335219_vates-yrityskyselyn-raportti-versio-25.8.pdf (luettu 20.11.2017)
- Yhdenvertaisuuslaki YVL 21/2004, 1325/2014.